

Савчук В. С.,
д.і.н., професор, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпропетровськ, Україна

КАТЕРИНОСЛАВСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО НА ТЛІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ

Розглянуто в контексті соціально-економічних та урбанізаційних процесів, що відбувалися в Катеринославській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття, створення і діяльність Катеринославського наукового товариства (КНТ). Зазначені архівні джерела, що найбільш повно висвітлюють діяльність КНТ

Ключові слова: Катеринославське наукове товариство, діяльність, архівні і документальні джерела.

Савчук В. С.,
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара,
г. Днепропетровск, Украина

КАТЕРИНОСЛАВСКОЕ НАУЧНОЕ ОБЩЕСТВО НА ФОНЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В РЕГИОНЕ

Рассмотрены в контексте социально-экономических и урбанизационных процессов, происходивших в Екатеринославской губернии в конце XIX – начале XX столетия, создание и деятельность Екатеринославского научного общества (ЕНО). Указаны архивные источники, наиболее полно освещающие деятельность ЕНО.

Ключевые слова: Екатеринославское научное общество, деятельность, архивные и документальные источники.

Savchuk Varfolomiy,
Oles Honchar Dnipropetrovs'k National University,
Dnipropetrovs'k, Ukraine

YEKATERINOSLAV SCIENTIFIC SOCIETY AGAINST THE BACKDROP OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES IN THE REGION

Were considered in the context of socio-economic and urbanization processes occurring in Yekaterinoslav province in the late XIX – early XX century, the creation and activities Yekaterinoslav Scientific Society of Yekaterinoslav (ENO). Were shown archival sources, most fully covering activities ENO. Argues that the creation ENO was the social response to the socio-economic processes and urbanization in the region. Examined the relationship between the government, local authorities and the scientific community of Yekaterinoslav. Examined major social, cultural, scientific and educational projects Yekaterinoslavskogo Scientific Society. Among them, the creation of regional natural history museum named after A. N. Pol, Art Museum, of Botanical Garden, Scientific Archive Commission in Yekaterinoslav, People's University of name AL Karavayev, lectures for workers and other It is noted that. Despite the fact that some projects could not be realized Scientific Society of Yekaterinoslav has become an important factor in a number of important public projects, which were aimed at expanding and strengthening the status Yekaterinoslav not only as the center of the mining industry in the region, but also as its scientific and cultural center

Key words: Yekaterinoslav scientific society, activities, archival and documentary sources.

Історичний парадокс розвитку Катеринослава полягає у тому, що місто, яке повинно було стати столицею південного краю, залишалося довгий час глухою науковою (і не тільки науковою) провінцією, хоча в указі

імператриці Катерини II князю Потьомкіну від 4 вересня 1784 р., як відомо, зазначалося: «Изыскивая все средства к просвещению народному служащие, повелеваем в губернском городе Екатеринославского наместничества

основать университет, в котором не только науки, но и художества преподаваемы быть должны» [1]. Однак справа загальмувала разом зі смертю Г. Потьомкіна, а потім й взагалі після смерті Катерини II місто, на певний час було позбавлене губернського статусу. Це, між іншим, позначилося й на загальних урбанізаційних процесах розвитку регіону, хоча суспільна думка у регіоні не забула про втрачені можливості. Зокрема, у 1887 р. (тоді міська громадськість відзначала 100-річчя Катеринослава) одна з місцевих газет нагадала про цей момент в житті Катеринослава: *«Мы не должны забывать... духа нравственного совершенствования и знания... Кто знает, успеет Потемкин выполнить свою благородную мысль – наш родной Екатеринослав с печальным для него поворотом колеса фортуны, быть может и не был так жестоко забыт»* [2].

Друга половина XIX століття, характерна тим, що Катеринослав став гірничорудною столицею Південного краю. Історично це зв'язано з відкриттям родовищ камінного вугілля, залізної та марганцевої руд. Швидкий економічний розвиток регіону наприкінці XIX ст. перетворює Катеринослав в одне з найкрупніших міст імперії, значний промисловий центр.

О. Б. Шляхов, розглядаючи у своїй монографії шлях України до індустріального суспільства, зазначав, що *«індустріалізація України наприкінці XIX – на початку XX століття здійснювалася швидкими темпами і багато в чому мала вражаючі результати»*. І хоча він в узагальненому вигляді зазначає, що *«в українських губерніях виникли нові галузі економіки – металургійна, кам'яновугільна та залізорудна промисловість, сільськогосподарське та транспортне машинобудування»* [3], зрозуміло, що лівова частка цих перетворень припадає на Катеринославську губернію. Наведемо, зокрема такий приклад. З 1888 р. по 1898 р. кількість заводів *«обрабатывающих ископаемые продукты»*, тобто у гірничорудній промисловості, у губернії зросла з 278 до 791 й відповідно робочих на них з 20 120 до 104 506. Це позначилося й на урбанізаційних процесах, швидкому зростанні населення міст у губернії, особливо у Катеринославі.

Катеринослав стає містом, яке починає суперничати у соціально-економічному розвитку з крупними містами, такими, зокрема, як Харків. У ньому починають розташовуватися структури, які охоплюють за своїм адміністративно-господарчим впливом значні території, що виходили й за географічні межі губернії. Зокрема, у 1881 р. засновується Гірниче управління Південної Росії з центром у Катеринославі, яке здійснювало функції державної влади в гірничій справі на Півдні Російської імперії, і якому підпорядковувалися чотири округи: Південно-Західна, Дніпровсько-Таврійська, Харківсько-Бахмутська та Луганська. Ці й інші фактори сприяють тому, що населення Катеринослава швидко зростає з 112 839 за переписом 1897 р. до 222 тисяч напередодні Першої світової війни. За даними на 1 січня 1911 р. маємо: Москва – 1 514 600; Катеринослав – 213 000; Харків – 240 000; Севастополь – 80 000; Маріуполь – 45 000; Олександрівськ – 40 000; Казань – 200 000; Воронеж – 70 000; Ростов на Дону – 183 874 тисяч жителів.

Економічний розвиток Катеринослава викликав значні зрушення у його суспільному житті і був тісно пов'язаним з соціальним розвитком, що позначалося на змінах в інституціональній та соціальній структурах катеринославської громади, змінах суспільної свідомості тощо.

Передову громадськість Катеринослава вже давно перестав влаштовувати той стан речей в організації наукової, просвітницької та інженерно-технічної діяльності, який відставав від темпів промислового розвитку регіону. Наприкінці XIX ст. спроби організації наукового та просвітницького життя в нових умовах економічного розвитку Катеринослава значно посилилися. Можна згадати з цього приводу і велику статтю у катеринославській газеті «Степь» у 1886 р., в якій викладався детальний план створення губернського земського природничо-історичного музею. Були спроби створити й певні товариства науково-технічного характеру. Зокрема, 30 січня 1894 р. відбулося перше засідання Катеринославського відділення Російського технічного товариства – одного з найбільших науково-технічних товариств в Україні. Засновано воно було за ініціативою

начальника гірничого управління Південної Росії І. І. Зеленцова, який і став його головою.

Але справжнім проривом стали створення у Катеринославі вищого гірничого училища (КВГУ) та концентрація значної кількості інженерно-технічної інтелігенції, що, як вже зазначалося, було викликане стрімким соціально-економічним розвитком регіону. В стінах КВГУ був зібраний професорсько-викладацький склад такого рівня і такої широти інтересів, що воно по праву могло вважатися своєрідним технічним університетом. Створення цього училища мало гучний резонанс і багато в чому вплинуло на розвиток активності представників інтелігенції Катеринослава. На кінець XIX століття кількість не ординарно мислячих освічених людей збільшилася настільки, що це привело до усвідомлення необхідності об'єднання широких кіл інтелігенції Катеринослава. Наявність «критичної маси» освічених людей налаштованих до наукової та просвітницької діяльності, яка склалася у Катеринославі, викликала якісні зміни в організації їхньої діяльності.

Писемні джерела, які зберігаються в основному в трьох архівах – Російському державному історичному архіві у Петербурзі, Дніпропетровському обласному державному архіві та Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, у сукупності з друкованими писемними джерелами (звітами товариства, статутними матеріалами, постановами губернських зборів тощо дають змогу з'ясувати як процес створення КНТ, так і його діяльність на тлі соціально-економічних процесів у регіоні.

Архівні документи, зосереджені у РДІА Росії [4], є, на сьогодні, єдиним найбільш повним джерелом, яке розкриває в деталях процес створення Катеринославського наукового товариства. Вперше думка про створення у Катеринославі поки що не наукового товариства, а *«кружка интеллигентных лиц, объединенных на почве научных интересов»*, була висловлена у приватних розмовах членів комісії, створеної комітетом «Товариства допомоги нужденним студентам Катеринославського гірничого училища». За результатами приватних бесід 13 жовтня 1899 р. була організована приватна

нарада членів за участю професорів КВГУ, викладачів середніх навчальних закладів, інших представників інтелігенції міста. Спочатку нарада висловила не за створення окремого товариства, а за відкриття при Катеринославському відділенні Російського технічного товариства (КВ РТТ) особливої фізико-хімічної секції. Вже тоді більшість розуміла, що цей крок є попереднім. У січні 1900 р. перед головою КВ РТТ І. І. Зеленцовим було порушене клопотання про відкриття такої секції. Але вже у березні, вирішено було створити у Катеринославі самостійне наукове товариство [5].

Протягом 1900 р. відбулася низка приватних нарад, на останній з яких, у жовтні 1900 р., був розроблений остаточний варіант статуту Товариства, який був підписаний членами-засновниками Катеринославського наукового товариства. З рукописного тексту Статуту КНТ дізнаємося, що це були: доктор чистої математики Д. Синцов (в майбутньому академік АН СРСР), інженер-технолог Я. Грдіна (один з перших в світі засновників механіки живих організмів, що отримала надалі назву біокібернетика), магістр хімії В. Курилов (відомий в світі вчений, засновник ряду напрямів фізичної хімії в Україні), гірничий інженер С. Сучков (перший ректор КВГУ), інженер-електрик С. Усатий (в майбутньому відомий вчений в галузі електротехніки, професор), гірничий інженер П. Рубін (пізніше відомий вчений-металург, заслужений діяч науки і техніки України), В. Загулін (викладач). Від міської влади статут підписали катеринославський губернатор Ф. Келлер, в. о. міського голови П. Волков, голова губернської земської управи В. Карпов, від та інших представників інтелігенції міста провізор Е. Штебер (в майбутньому професор), директор реального училища та керуючий чоловічою гімназією [4].

Цікаво, що в листі графа Ф. Келлера, як вищого представника влади на Катеринославі та одного з членів-засновників товариства, спрямованому до Департаменту народної освіти листа з клопотанням про відкриття КНТ, чітко простежується вмотивованість необхідності створення такого товариства змінами в

економічному розвитку регіону. Катеринославський губернатор «в письме на имя Его Превосходительства Г. Министра объясняет, что г. Екатеринослав и прилегающий к нему район в последнее время получил большое развитие в промышленном отношении и в особенности в горнозаводском отношении: обстоятельство это вызвало к жизни многие учебные заведения как общеобразовательные, так и специальные, и привлекло значительное число преподавателей и специалистов по разным отраслям знания. Совокупность этих обстоятельств вызвала в обществе сознание потребности в учреждении Научного Общества, которое давало бы его членам возможность следить за успехами науки. Значение учреждаемого общества, по отзыву Губернатора, не ограничивается совершенствованием интеллигентных сил, но оно имеет целью, в дальнейшем своем развитии, содействовать собиранию материалов по истории края, изучению его материального богатства, изследованию почвы и проч.» [4, арк. 9, 9зв.]. Але, як людина, яка розумілася на тонкощах проходження подібних клопотань, він не став включати до клопотання деякі пункти супроводжувальної записки. Зокрема положення, де висловлювалися зауваження на адресу уряду з приводу того, що воно не прагне до розвитку науки в провінції, і пропозиції з приводу демократизації товариства. Вилучив граф Келлер й деякі інші пункти, які могли б викликати певні питання на урядовому рівні.

Матеріали щодо заснування КНТ надійшли на розгляд Вченого комітету МНП і були заслухані 15 січня. Тут він зазнав коригувань, які мали за деякими пунктами недемократичний характер. Основні зауваження до статуту полягали в наступному. Обмежено було вступ до товариства осіб, зокрема не могли бути членами товариства нижчі військові чини та юнкери, що перебували на службі; особи, що були обмежені в правах за рішенням суду, адміністративні засланці і учні навчальних закладів. Особливий протест офіційної влади викликав пункт, за яким «...на общих и обыкновенных собраниях имеют право присутствовать посторонние лица и с разрешения председательствующего делать

доклады и участвовать в прениях» [4, арк. 10, 10зв.]. Член Вченого комітету Г.О. Езов заявив, зокрема, що «...участие посторонних лиц в общих собраниях, по мнению моему, может представить значительные неудобства и вызвать недоразумения; посему 19 должен быть изменен» [4, арк. 11зв.]. Проект статуту було доповнено ще одним положенням: «Если независимо от присвоенного губернаторам по закону (ст. 321 и 863 т. II Св. зак. изд. 1892 г.) права закрывать общественные собрания при обнаружении в них чего-либо противного государственному строю и общественным безопасности и нравственности, губернатор признает необходимым закрыть общество по другим причинам, то он представляет об этом на усмотрение Министерства Внутренних Дел» [4, арк. 12].

Рішення про необхідність внесення відповідних поправок було доведене до членів-засновників, до яких приєднався ще й відомий ботаніко-географ, педагог І. Я. Акінфієв, 26 лютого 1901 р. на зборах, які відбулися на квартирі губернатора, графа Ф. Келлера. Засновники, розуміючи складність ситуації, все ж намагалися послабити дію тих поправок, які вони вважали недемократичними. Незважаючи на вимогу заборонити стороннім особам перебувати на загальних зборах, цей пункт в остаточному варіанті набув такого характеру: «На общих и обыкновенных собраниях имеют право присутствовать посторонние лица, которые, однако, в общих собраниях не участвуют в прениях» [4, арк. 18]. Паралельно відбувалося листування в лютому-березні 1901 р. між МНП та попечителем Одеського учбового округу, результатом якого стала підтримка останнім клопотання.

Виправлений і доповнений текст проекту статуту КНТ 15 березня 1901 р. був направлений вже з Одеси (через попечителя) до Петербургу і вже 23 березня того ж року його було затверджено товаришем міністра М. Зверевим [6].

Перші збори КНТ відбулися 6 травня 1901 р. На стадії виникнення наукового товариства викристалізувалися дві основні точки зору на його цілі. Перша прив'язувала їх до тільки що відкритого гірничого училища – іншими словами мова йшла про

розвиток спеціальних знань з відмовою від розвитку і розповсюдження гуманітарних знань. Друга точка зору полягала в більш широкому розумінні мети і завдань товариства: воно «...должно было объединять представителей интеллигенции самых разнообразных специальностей, вносит «душу живу» в работу каждого интеллигента, независимо от его профессии» [7]. В статуті мета формулювалася досить об'ємно: «...следить за успехами науки и содействовать развитию и распространению научных знаний» [6, с. 1]. За споминами одного з засновників Катеринославського наукового товариства В. В. Курилова статут товариства розроблявся на основі примирення цих двох крайніх поглядів.

Діяльність КНТ відбувалася з більшим ухилом у дослідження, пов'язані з рідним краєм. Це підтверджує і витяг з звіту КНТ за 1906-1907 р., в якому зазначалося: «*Научное общество в течение шестилетнего своего существования имело еще одну специальную цель, именно изучение местного края, научное освещение его польз и нужд*» [8].

Сплеск ентузіазму був настільки значним, що вже наприкінці 1901 р. КНТ мало у своєму складі близько 230 осіб. Програма діяльності КНТ була надзвичайно широкою, в силу того, що воно було відкрито для «*неограниченного числа лиц обоего пола всех званий, состояний и вероисповеданий. Керівним органом було правління товариства. Кількість членів товариства була найменшою у 1907 р. (145 осіб) і найбільшою у 1904 р. (450 осіб). У роки з 1910 по 1917 вона коливалася у межах 250-350 осіб*» [9].

Відомості щодо професійного складу, місця проживання, релігійної приналежності дають можливість уявити соціальний портрет Катеринославського наукового товариства. У 1901 р. (коли виникло товариство) до його складу входило багато медиків та любителів природи. Велику групу членів КНТ складали інженери та викладачі. Значну групу складали чиновники та юристи. Членами товариства були літератори, художники, хіміки, біологи, військові, фізики і математики, особи духовного звання, історики та інші. Тобто, товариство охоплювало значну кількість прошарків освіченого населення Катерино-

слава, яка формувалася за рахунок урбанізаційних процесів в регіоні. Таке широке представництво, з одного боку, полегшувало діяльність КНТ, оскільки більшість кіл міського населення була у ньому представлена. З іншого боку саме це, на наш погляд, і викликало значні коливання складу товариства, оскільки воно було дуже неоднорідним і в переломні моменти для держави це призводило до різких коливань кількості членів товариства. Цікаво, що відкритість КНТ притягувала до нього значну кількість жінок. Так, у Катеринославському науковому товаристві на початку його виникнення (1901) до складу товариства входило 59 жінок.

Фінансовий стан КНТ підтримувався за рахунок надходжень з різних джерел, які, як зараз прийнято говорити, товариство намагалось диверсифікувати. Велике значення для товариства мало зміцнення його матеріальної бази. При підтримці членів товариства, громадсько-наукових, просвітницьких організацій, завдяки пожертвуванням заводів, фабрик, а також особистих пожертвувань до 1910 р. товариство спромоглося побудувати власний триповерховий будинок, що мав усі умови для проведення просвітницької діяльності. Якщо врахувати, що Аудиторія народних читань 3 квітня 1908 р. була передана міською владою у розпорядження КНТ, то товариство мало два власних будинки для проведення своєї діяльності (Аудиторія наукового товариства і Будинок наукового товариства). Ще два приміщення надавали заводи.

Плануючи свою роботу на основі місцевих інтересів, Катеринославське наукове товариство прагнуло до організації всебічних досліджень краю, що знайшло своє відтворення у проектах з організації ряду установ, здатних комплексно досліджувати цей регіон. Діяльність КНТ відбивала усі аспекти соціально-економічного розвитку Катеринослава. Щоб з'ясувати значення діяльності КНТ оглянемо деякі з основних його проектів, що позначилися на соціально-економічному житті міста.

Одним з найзначніших був проект створення музею, який ми нині знаємо як історичний музей імені Д. І. Яворниць-

кого [10]. У справі створення обласного природничо-історичного музею ім. О. М. Поля роль КНТ як каталізатора громадської думки була неперевершеною. Спочатку, як впливає з промови В. В. Курилова на освяченні будинку музею ім. О. М. Поля у 1905 р., були *«систематические и часто обидные отказы различных учреждений помочь делу создания музея»*. Але ця ініціатива знайшла підтримку у місцевої влади, яка підтримала КНТ й зрозуміла його значимість у розгортанні цього проекту. Так, у листі губернатора Ф. К. Келлера (який, як вже згадувалося, підтримав створення наукового товариства У Катеринославі) від 29 листопада 1901 р. до губернського предводителя А. П. Струкова зокрема йшла мова про те, що *«обыкновенно в такого рода делах труднее всего найти научные силы, согласные взять на себя самую сложную часть их существования, а именно организацию и дальнейшее ведение предприятия. В этом отношении тот факт, что Научное общество за это берется и в его составе имеются элементы, желающие безвозмездно ему служить, дает право рассчитывать на прочность и серьезность постановки в нем работы»* [11].

Із такою оцінкою ролі КНТ у створенні музею погоджувався й інший катеринославець, відомий державний діяч М. В. Родзянко, який виступаючи на тому ж освяченні будинку музею імені О. М. Поля особливо підкреслив роль КНТ у створенні музею: *«Вопрос о необходимости открытия в Екатеринославе областного музея имени А. Н. Поля, как хранилища природных богатств края, памятников его прошлого и свидетелей его настоящей культурной жизни, был возбужден в Екатеринославском научном обществе в мае 1901 года, когда в обыкновенном собрании 9 мая председателем общества, профессором В. В. Куриловым был сделан доклад об основании в Екатеринославе ботанического сада с музеем при нем естественно-историческим и археологическим. Реализация этой идеи сделалась с того времени одной из задач научного общества, собравшего вокруг себя местную интеллигенцию»* [12].

Відповідні архівні джерела, які складають ґрунтовну джерельну базу вивчення процесу

створення У Катеринославі обласного природничо-історичного музею ім. О. М. Поля (нині Національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького) також зберігається в фондах РДІА Росії [13]. Архівні матеріали (листування Д. І. Яворницького), що зберігаються в Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького, велика частка яких вже вийшла друком, дають можливість з'ясувати участь Д. І. Яворницького у діяльності музею, його стосунки з В. В. Куриловим та Катеринославським науковим товариством в цілому [14].

Ще одна ініціатива КНТ – це створення Катеринославської вченої архівної комісії. *«Учреждение архивной комиссии является долгом, вытекающим из существования нашего научного общества. Изучение края в культурном отношении – фундамент научного общества»* – так кваліфікував необхідність створення цієї установи один з відомих представників інтелігенції міста Н. В. Биков у своїй доповіді «Задачи Екатеринославской архивной комиссии» на засіданні КНТ у 1902 р. [15]. Спроби створення комісії, започатковані ще у 1895 р., завдяки КНТ увінчалися успіхом у 1902 р. [16]. Катеринославське наукове товариство з перших днів організації Губернської вченої архівної комісії в особі свого правління увійшли до її складу. Як відомо, результатом діяльності вказаної установи для нащадків залишилися її труди, які є нині важливим джерелом з історії Катеринославщини та й усього Півдня України в цілому.

Одним з значних проектів КНТ 19 травня 1901 р. підняло питання був проект організації Ботанічного саду у Катеринославі за прикладом паризького, а також так званого «дендрологічного садка», при обласному музеї ім. О. М. Поля. Ця ініціатива знайшла продовження у 1914 р. на засіданні Катеринославського відділення Російського товариства садівників, для чого спеціально була створена Ботанічна комісія, майже всі члени якої були й членами КНТ. Реалізувалася ця ідея лише у 30-х роках ХХ століття вже за ініціативою професора Дніпропетровського університету О. В. Рейнгарда.

З 1902 р. активно діяла Художня комісія КНТ. Метою її діяльності було проведення

художніх виставок, створення художньо-технічних курсів, проведення вечорів, присвячених проблемам живопису тощо. Художні виставки, проведені Катеринославським науковим товариством, а до 1917 р. їх відбулося не менше восьми, стали спочатку основою музею товариства, а потім і Художнього музею. Зібрання картин у 1911 р. складало близько 25 полотен і саме ці полотна стали основою майбутнього художнього музею у Катеринославі, створеного у 1914 р.

Ще один важливий для Катеринославщини проект було здійснено лише завдяки активності Катеринославського наукового товариства. Мова йде про комплексні дослідження ґрунтів губернії. У 1904 р. КНТ створило природничо-історичне бюро, яке за завданням органів місцевого самоврядування (губернського земства) займалося цими дослідженнями.

Серед просвітницьких проектів відзначимо проект створення Народного університету імені О. Л. Караваєва. Останній – відомий лікар, депутат II Державної думи, відомий громадський і державний діяч, якого було вбито у березні 1907 р. у Катеринославі чорносотенцями під час проведення лікарського прийому. В пам'ять про О. Л. Караваєва КНТ неодноразово намагалася відкрити Народний університет його імені. Воно розробило й статут цього університету. Однак губернатор заборонив навіть обговорювати цей статут на загальних зборах. Цей задум здійснився у 1917 р.

Ще одним проектом, який мав велике значення для Катеринослава, стало створення загальноосвітніх курсів для робітників. У 1902 р. губернська земська управ зверталася до голови КНТ В. В. Курилова підготувати матеріали про можливість відкриття при КВГУ сільськогосподарського відділення. За результатами виступу В. В. Курилова земські збори порушили клопотання про відкриття такого відділення, але безуспішно. У 1910 р. була спроба повернутися до цього проекту, але знову безуспішна. Правильність цієї ідеї підтверджена часом, протягом якого у Дніпропетровську було відкрито відповідний інститут.

Цікавими є архівні матеріали, що зберігаються в Дніпропетровському державному

обласному архіві, щодо відносин з владою під час політичних перетворень та заворушень [17]. Саме у 1905-1908 рр. були заведені справи на Катеринославське наукове товариство, на багатьох представників катеринославської інтелігенції, які були членами КНТ, зокрема на О. М. Терпигорєва, В. В. Курилова, А. С. Синявського, О. Л. Караваєва та інших. Зокрема, справа, заведена на В. В. Курилова, торкалася його політичних поглядів. У зв'язку з рядом практичних дій КНТ серед населення виникло листування Катеринославського жандармського міського управління і департаменту поліції катеринославського губернатора відносно благонадійності В. В. Курилова і КНТ.

КНТ активно співробітничало з багатьма культурно-просвітницькими організаціями, підтримувало зв'язки з профспілковими організаціями робітників і на їх прохання виступало з публічними лекціями прямо на заводах, у майстернях тощо. Зокрема з 1908 р. у с. Кам'янському (нині – Дніпродзержинськ) декілька років працював лекторій для робітників.

Протягом усього періоду існування КНТ його відносини з владою були багатоаспектними й у певні періоди складними. Але найголовнішим було те, що влада до 1919 р. ніколи не ставила під сумнів необхідність його існування та діяльності. Навпаки, вона прислухалася до багатьох пропозицій товариства, підтримувала їх (хоча у деяких випадках були й винятки), зверталася до товариства за допомогою у розв'язанні певних питань соціально-економічного життя міста, була в цілому налаштована на співпрацю. Крім того, за великим рахунком пропозиції КНТ досить часто реалізовувалися саме завдячуючи міській владі і в першу чергу тим її передовим представникам, які були або близькі до КНТ, або були його членами і ніколи цього не цуралися. Подальша доля КНТ розкрита в архівних матеріалах, що зберігаються в ЦДАВО України [18].

Отже, діяльність Катеринославського наукового товариства створення якого було рефлексією суспільства на соціально-економічні та урбанізаційні процеси в регіоні, стала важливим чинником реалізації низки важливих суспільних проектів,

спрямованих на розширення і зміцнення гірничорудного краю, але і як наукового і статусу Катеринослава не тільки як центра культурно-освітнього центра регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Обь учрежденіи Университета въ Губернскомъ городе Екатеринославского Наместничества // Полное собрание законов Российской империи. – 1830. – Т. XXI. – С. 207. – 16.057.
2. Екатеринославский юбилейный листок. – 1887. – № 15 – С. 132.
3. Шляхов О. Б. Україна на шляху до індустріального суспільства (друга половина XIX – початок XX століття) : моногр. / О. Б. Шляхов. – Д. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. – С. 51.
4. Центральний державний архів Російської Федерації у Санкт-Петербурзі, ф. 733, оп. 143, спр. 224.
5. Савчук В. С. До історії виникнення Катеринославського наукового товариства / В. С. Савчук // Укр. іст. журн. – 1993. – № 10. – С. 118-121.
6. Устав Екатеринославского научного общества 6 мая 1901 г. – Екатеринослав, 1901. – 7 с.
7. Материалы по истории возникновения Екатеринославского научного общества // Записки Екатеринославского научного общества. – 1901. – Вып. 1. – С. 14.
8. Отчет о деятельности Екатеринославского научного общества в 1906-1907 академическом году (год седьмой). – Екатеринослав, 1907. – С. 9.
9. Савчук В. С. Естественнонаучные общества Юга Российской империи: вторая половина XIX – начало XX в. – Дніпропетровськ : Видавництво ДДУ, 1994. – 232 с.
10. Савчук В. С. Заснування та інституалізація Катеринославського обласного музею імені О. М. Поля / В. С. Савчук, Т. О. Гребінник // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – 2001. – Вип. 14. – С. 51-77.
11. Письмо Екатеринославского губернатора Ф. Э. Келлера предводителю Екатеринославского дворянства А. П. Струкову // Приложения к постановлениям Екатеринославского губернского земского собрания XXXVI очередной 1901 г. сессии с 1 по 12 декабря включительно. – С. 1388.
12. Освящение здания музея имени А. Р. Поля // Вестник Екатеринославского земства. – 1905. – № 37. – С. 935-941.
13. ЦДА в СПб, ф. 1284, оп. 184, 186
14. Савчук В. С. Дмитро Іванович Яворницький і Катеринославське наукове товариство: міфи й реальність взаємовідносин / В. С. Савчук // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті / Ред. кол.: С. І. Світленко (відп. ред) та ін. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2005. – С. 5-20.
15. Екатеринославское научное общество. Год второй. – Екатеринослав, 1902. – № 6. – С. 82.
16. Протокол открытия Екатеринославской ученой архивной комиссии 16 марта 1903 г. // Вестник Екатеринославского земства. – 1903. – № 10-11. – С. 29-31
17. Дніпропетровський обласний державний архів, ф. 11, оп. 1, спр. 547, спр. 674.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 3, спр. 454.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Stepień Stanisław*, dr; *Тригуб П. М.*, д.і.н., проф.

© Савчук В. С., 2014

Дата надходження статті до редколегії 12.01.2014